

S.M.İsmayılova
magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
sragimova13@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 24.01.2026

The article was received by editorial board on 24.01.2026

Статья принята к печати 24.01.2026

RESPUBLİKADA İSTEHSAL OLUNAN SƏNAYE MƏHSULUNUN KEYFİYYƏTİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİNDƏ TƏTBİQ OLUNAN QABAQLAYAN VƏ KOMPLEKS STANDARTLAŞDIRMA METODLARININ ƏHƏMİYYƏTİ

Xülasə

Azərbaycanda məhsul keyfiyyətinin yüksəldilməsi məsələsi uzun illərdir ki, sənaye sahəsində davamlı olaraq müzakirə mövzudur. Bu sahədə müşahidə edilən əsas problem ondan ibarətdir ki, bir çox texniki normativlər artıq müasir istehsal reallıqları ilə ayaqlaşmır. Mövcud sənədlər əvvəlki illərin yanaşmalarına əsaslandığından, sürətlə dəyişən texnologiya və bazar tələblərinə cavab verə bilmir. Belə şəraitdə məhsul keyfiyyətini təsadüfi və epizodik yoxlamalarla deyil, istehsalın bütün mərhələlərində ardıcıl şəkildə planlaşdırmaq zərurəti ortaya çıxır. Bu isə yalnız qabaqlayan və kompleks yanaşma ilə mümkündür.

Beynəlxalq praktikaya baxdıqda, qabaqlayan standartlaşdırmanın məhsulun keyfiyyətinə sabitlik gətirdiyi və rəqabət üstünlüyü yaratdığı aydın görünür. Bu baxımdan Almaniyada normativlərin texnoloji dəyişikliklərlə paralel olaraq yenilənməsi, Koreyada isə standartların müəssisədaxili idarəetmə sistemlərinə inteqrasiya olunması geniş tətbiq olunan modellərdir. Azərbaycan reallığında bu təcrübələrdən faydalanmaq mümkündür, lakin bunun üçün ilk növbədə sənədləşmə yanaşması dəyişməli, normativlər real istehsal imkanları və hüquqi çərçivə ilə uyğunlaşdırılmalıdır. Yalnız bu halda tətbiq edilən model nəzəri deyil, əməli nəticələr verə bilər.

Bu sahədə aparılan müşahidələr göstərir ki, standartlaşdırma sisteminin yenilənməsi üçün potensial mövcuddur, lakin bu potensialın reallaşması üçün strateji yanaşma və sektorlararası əlaqələndirmə hələ də kifayət qədər formalaşmayıb. Məhsul keyfiyyətinin yüksəldilməsi məsələsinə yalnız texniki baxışla yanaşmaq kifayət etmir. Bu, həm də idarəetmə, təşkilati və sosial mexanizmlərin birlikdə işləməsini tələb edən sistemli bir yanaşma tələb edir. Mövzuya yalnız bir sahənin problemi kimi deyil, ölkənin ümumi inkişaf modeli çərçivəsində yanaşmaq daha məqsəda uyğundur.

Açar sözlər: məhsulun keyfiyyəti, qabaqlayan standartlaşdırma, kompleks standartlaşdırma, beynəlxalq təcrübə, normativ baza.

GİRİŞ

Azərbaycanda məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsi məsələsi təkcə iqtisadi yox, eyni zamanda sosial baxımdan da əhəmiyyətlidir. Gündəlik istehlak məhsullarında keyfiyyətin təmin olunmaması istehlakçı məmnuniyyətsizliyi ilə nəticələnir, müəssisələr isə rəqabət gücünü itirir. Bu səbəbdən keyfiyyətə yanaşma yalnız texniki yoxlama ilə məhdudlaşmamalı, bütövlükdə istehsalatın daxilinə nüfuz edən sistemli yanaşma formalaşdırılmalıdır. Təcrübə göstərir ki, keyfiyyətə nəzarət son mərhələdə həyata keçirildikdə, artıq gec olur və xərclər daha da artır. Mənə görə, bu problemi sistemli həll etmək üçün müəssisə səviyyəsində deyil, milli səviyyədə yeni yanaşma modellərinə ehtiyac vardır. Belə yanaşma yalnız kompleks və qabaqlayan standartlaşdırma mexanizmləri ilə mümkün ola bilər.

Mövcud texniki normativlərin böyük bir qismi illər öncə hazırlanıb və bu sənədlərin bir çoxu sürətlə dəyişən texnoloji və iqtisadi reallıqlara cavab vermir. Müəssisələr isə bəzən yalnız yoxlama zamanı bu sənədlərə istinad etməyə məcbur olurlar. Bu da keyfiyyətin idarə olunmasında ardıcılıq yaratmır. İstehsalçılar standartlara uyğunluğu çox vaxt yalnız müştəri və ya bazar tələb etdikdə gündəmə gətirir. Bu isə prosesin qeyri-aktiv şəkildə idarə olunmasına səbəb olur. Halbuki qabaqlayan standartlaşdırma imkan verir ki, müəssisələr hələ istehsal başlamadan əvvəl keyfiyyəti planlaşdırsın, belə olduqda nəticələr həm sabit, həm də daha qənaətbəxş olur. Bu səbəbdən fikrimizcə normativ bazanın yalnız dəyişməsi yox, onun istehsalatla funksional şəkildə uyğunlaşması əsas hədəf olmalıdır.

Bu kontekstdə tədqiqatın məqsədi məhsul keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün qabaqlayan və kompleks standartlaşdırma yanaşmalarının Azərbaycanda tətbiq imkanlarını ortaya çıxarmaqdan ibarətdir. Fikrimizcə, bu yanaşmaların yalnız nəzəri əsaslarla deyil, real istehsal mühiti və yerli hüquqi çərçivə ilə əlaqələndirilməsi daha dayanıqlı nəticələr verə bilər. Bunun üçün isə beynəlxalq modellərin kor-koranə tətbiqi yox, onların yerli şəraitə uyğunlaşdırılması vacibdir. Eyni zamanda, bu tədqiqat imkan verir ki, yerli müəssisələrin struktur imkanları nəzərə alınmaqla tətbiq edilə biləcək mexanizmlər müəyyən edilsin və bu mexanizmlər əsasında praktik tədbirlər planı formalaşdırılsın.

Tədqiqatın predmeti məhsulun keyfiyyətinin idarə olunmasında qabaqlayan və kompleks standartlaşdırmanın tətbiqinə yönəlmiş mexanizmlərdir. Burada yalnız texniki sənədlərlə kifayətlənmək olmaz. Müəssisədaxili idarəetmənin strukturu, hüquqi çərçivə, monitoring sistemləri və istehsal mədəniyyəti də bu prosesi müəyyən edən əsas komponentlər olmalıdır. Tədqiqatın əsas məqsədi yalnız hansı ölkələrin hansı modeli tətbiq etdiyi deyil, bu modellərin Azərbaycan kontekstində necə uyğunlaşdırıla biləcəyi və hansı nəticələr verə biləcəyindən ibarətdir. Bu isə təkcə statistik rəqəmlərlə deyil, həm də sahə üzrə real vəziyyətin və təcrübənin dərin təhlili ilə mümkün ola bilər.

NƏZƏRİ YANAŞMALAR

Azərbaycanda məhsul keyfiyyətinin yüksəldilməsi uzun müddətdir ki, həm istehlakçıların gündəlik narazılıqları ilə, həm də istehsalçıların bazarda tutunmaq çətinlikləri ilə bağlı müzakirə olunur. Marketlərdə satılan məhsullarda etiketdə yazılanla içində olanın uyğun gəlməməsi, yerli istehsal mallarında keyfiyyətin sabit saxlanmaması və istehsalçılar arasında bu sahədə rəqabətə dözümlülüyün zəif olması problemin yalnız son mərhələdə deyil, sistemli şəkildə formalaşdığını göstərir. Problemə sadəcə məhsul hazır olduqdan sonra baxmaq onun kökünü tapmağa kömək etmir. İstehsalın əvvəlindən son mərhələsinə qədər bütün proseslərdə nəzarətin olması, keyfiyyətin əvvəlcədən planlaşdırılması daha effektiv nəticə verə bilər.

Əgər məhsulun keyfiyyəti son mərhələdə deyil, daha prosesin əvvəlində nəzərə alınsa və bu yanaşma müəssisənin bütün fəaliyyət sisteminə daxil edilsə, nəticələr daha davamlı və sabit ola bilər. Hazırda Azərbaycanda istehsal edən bir çox müəssisə məhsulun keyfiyyətinə son anda nəzarət edir və bu nəzarət daha çox formal xarakter daşıyır. Halbuki qabaqlayan standartlaşdırma dedikdə məhz bu prosesi əvvəldən planlamaq və istehsal zəncirinin hər mərhələsində normativ tələblərə əsasən idarəetmə nəzərdə tutulur. Fikrimizcə, bu metod nəinki keyfiyyəti artırır, həm də məhsulun istehsal xərclərini azaldır, çünki son anda düzəlişlərə ehtiyac qalmır. Azərbaycanda isə belə yanaşmalar hələ geniş şəkildə tətbiq olunmur. Bu vəziyyət istehsalın dayanıqlılığına da təsir göstərir, çünki keyfiyyət planlaşdırılmadıqda nəticələr hər partiyada fərqli ola bilər.

Beynəlxalq təcrübədə qabaqlayan və kompleks standartlaşdırmanın müxtəlif modelləri mövcuddur. Almaniyada texnoloji innovasiyalarla paralel olaraq normativ sənədlər mütəmadi yenilənir və bu yenilənmələr mütləq ictimai və sənaye ekspertizasından keçirilir. Cənubi Koreyada isə standartlar yalnız texniki deyil, həm də idarəetmə proseslərinə inteqrasiya olunaraq müəssisədaxili keyfiyyət nəzarəti sisteminə çevrilib. Bu təcrübələr göstərir ki, standartlaşdırma sadəcə sənəd hazırlamaq deyil, həm də idarəetmənin ayrılmaz hissəsi kimi işlənilməlidir. Azərbaycanda isə normativ sənədlərin böyük hissəsi çoxdan hazırlanıb və dəyişən sənaye reallıqları ilə ayaqlaşmır. Əksər müəssisələr bu sənədlərə yalnız yoxlama zamanı ehtiyac duyur və gündəlik istehsal prosesində onlara istinad etmir.

Bu məsələdə diqqət çəkən bir digər məqam da odur ki, bəzi müəssisələr qabaqlayan standartlaşdırmanı tətbiq etmək istəsə belə, onların texniki və hüquqi dəstək mexanizmləri yetərli deyil. Normativ sənədlər çox vaxt müəssisənin real imkanlarına uyğun yazılmır, bu da onları tətbiqedilməz edir. Tədqiqatlar göstərir ki, xüsusilə regionlarda fəaliyyət göstərən kiçik müəssisələr bu sahədə daha çox çətinlik çəkirlər. Onların bəzilərində mütəxəssis çatışmazlığı var, digərlərində isə mövcud standartları oxuyub-anlayıb tətbiq edə biləcək texniki heyət yoxdur. Bununla belə, həmin müəssisələr də keyfiyyətli məhsul istehsal etmək istəyir, amma sistem onları bu yoldan kənarlaşdırır. Bütün bunlar onu göstərir ki, standartlaşdırma sadəcə normativ hazırlamaq deyil, həm də onun tətbiqi üçün mühit formalaşdırmaqdır (Məmmədov X.B. 2022).

Məhsulun keyfiyyəti ilə bağlı digər diqqət çəkən məqam onun yalnız texniki meyarlarla qiymətləndirilməsidir. Halbuki keyfiyyət anlayışı təkcə istehsal texnologiyası ilə deyil, həm də sosial və institusional faktorlarla bağlıdır. Əgər müəssisədə idarəetmə sabit deyilsə, qərar mexanizmləri dağınıqdırsa, məhsulun keyfiyyətində də dəyişkənlik müşahidə olunacaq. Bu baxımdan idarəetmə və keyfiyyət standartlarının birlikdə işlənməsi vacibdir. Yalnız texniki yox, həm də təşkilati strukturda uyğunluq təmin olunmadan keyfiyyət sabitliyi mümkün deyil. Bu da kompleks standartlaşdırma metodunun üstünlüyünü göstərir, çünki burada həm texniki, həm də inzibati tələblər paralel nəzərə alınır.

Məhsulun keyfiyyətinin təmin edilməsində metrologiyanın rolu olduqca vacibdir. Fikrimizcə, qabaqlayan və kompleks standartlaşdırma yalnız o halda real nəticə verə bilər ki, həmin proseslər ölçmə dəqiqliyinə əsaslanсын və texnoloji mərhələlərin hər biri metroloji baxımdan təmin edilsin. Çünki məhsulun ölçülə bilən parametrləri – çəkisi, ölçüsü, sıxlığı, enerji sərfi, texniki dözümlülüyü və s. – keyfiyyətin əsas göstəriciləridir. Bu göstəricilərin dəqiq və vahid metodlarla müəyyənəşdirilməsi, ölçü vasitələrinin kalibrənməsi və nəticələrin təkrarəlanması yalnız metroloji təminat ilə mümkündür. Bu səbəbdən standartlaşdırma ilə metrologiya elmi bir-biri ilə vəhdət təşkil etməlidir.

Eyni zamanda, beynəlxalq təcrübədə keyfiyyət infrastrukturunun əsas dayaqlarından biri kimi metrologiya institutlarının rolu xüsusi vurğulanır. Almaniya və Cənubi Koreya kimi ölkələrdə qabaqlayan standartlaşdırma yanaşmaları yalnız normativ sənədlərlə yox, eyni zamanda ölçmələrin idarə olunması və nəzarət sistemlərinin gücləndirilməsi ilə tətbiq olunur. Azərbaycanda da bu istiqamətdə Metrologiya və Standartlaşdırma institutları arasında əməkdaşlığın genişləndirilməsi, müəssisələrin daxili ölçmə sistemlərinin gücləndirilməsi, kalibrənmə laboratoriyalarının müasirləşdirilməsi və ölçmə nəticələrinin hüquqi qüvvəyə malik olmasının təmin edilməsi vacibdir. Bu, məhsul keyfiyyətinin sistemli idarə olunmasına və nəzarətin reallığa çevrilməsinə şərait yaradar.

Qeyd etmək lazımdır ki, normativ bazanın yenilənməsi yalnız texniki sənədlərin dəyişdirilməsi ilə yekunlaşmamalıdır. Eyni zamanda tətbiqetmə mexanizmləri də təkmilləşdirilməli, müəssisələrə bu sənədləri başa düşmək və tətbiq etmək üçün metodiki yardım göstərilməlidir. Hazırkı mərhələdə bəzi normativlər hüquqi baxımdan qüvvədə olsa da, texniki baxımdan müasir tələblərə cavab vermir. Nəticədə müəssisələr ya köhnə yanaşmalarla işləməyə məcbur olur, ya da özləri qeyri-rəsmi tətbiq üsulları formalaşdırırlar. Bu isə uzunmüddətli baxışla systemsizlik yaradır və keyfiyyət göstəricilərində dəyişkənliyə səbəb olur.

Digər bir aspekt də odur ki, istehsalçılar çox vaxt beynəlxalq bazarda iştirak etmək istəsələr də, onların məhsulu beynəlxalq sertifikatlara uyğun gəlmir. Bu problem sadəcə məhsulun keyfiyyəti ilə deyil, onun sənədləşməsi, izləmə bilinməsi və təsdiqlənməsi ilə bağlıdır. Belə hallarda qabaqlayan standartlaşdırma metodu tətbiq olunarsa, məhsul daha planlı və izlənilə bilən şəkildə hazırlanar. Bu isə sertifikatlaşdırma prosesini asanlaşdıracaq və ixrac imkanlarını artıracaq. Əgər bu sahədə dəstəkverici mexanizmlər işlənilər hazırlanarsa, daha çox yerli müəssisə beynəlxalq bazarda iştirak edə bilər və ölkənin qeyri-neft ixracı genişləndirilə bilər (Əliyev N. 2020).

Bütövlükdə respublikamızda qabaqlayan və kompleks standartlaşdırma metodlarının tətbiqi üçün həm hüquqi, həm texniki, həm də institusional zəmin mövcuddur. Lakin bu zəminin reallaşması üçün əlaqələndirmə və davamlı strategiya tələb olunur. Fikrimizcə, dövlətin bu sahədə rolu yalnız normativ tənzimləmə ilə məhdudlaşmamalı, eyni zamanda tətbiqi dəstəkləyən,

maarifləndirən və təşviq edən mexanizmlərlə də gücləndirilməlidir. Yalnız bu halda, keyfiyyət sənədlərdə deyil, istehsal prosesinin içerisində yaşıyan və davamlı olaraq təkmilləşdirilən bir dəyərə çevrilə bilər (Məmmədov V. 2022)..

TƏHLİL

Azərbaıycanda məhsulun keyfiyyətinin stabilliyinin təmin edilməsi hələ də son nəticəyə əsasən qiymətlendirilir. Keyfiyyət yalnız məhsul istehsal edildikdən sonra yoxlanılır və bu da problemin kökünü müayyən etməyə deyil, daha çox nəticəni sənədləşdirməyə xidmət edir. Halbuki müşahidələr göstərir ki, keyfiyyət pozuntuları son mərhlədə deyil, çox vaxt prosesin əvvelındə buraxılan boşluqlardan qaynaqlanır. Məsələn, istehlakçılar eyni məhsulu müxtəlif vaxtlarda aldıqda fərqli dad, rəng və ya tekstura ilə qarşılaşırlar. Bu da sübut edir ki, prosesin içerisində nəzarət mexanizmləri zəifdir və sistemli yanaşma hələ formalaşmayıb. Əgər keyfiyyət istehsalın başlanğıcından planlı şəkildə nəzərə alınsa, bu dəyışkənliklər ciddi şəkildə azalacaq və nəticələr daha sabit olacaq.

Bundan başqa, normativ tələblərin yalnız sənəd üzərındə müayyən olunması kifayət deyil. Bu tələblər istehsal mühitinin daxilınə inteqrasiya edilməlidir. Yəni onlar kağız üzərındə yox, əməliyyat proseslərındə yaşamalıdır. Çunki keyfiyyətin formalaşmasında yalnız son mərhlədə aparılan laborator müayinələr rol oynamır. İşin təşkili, işçi heyətın hazırlığı, xammal seçimi və nəzarət mexanizmlərinin ardıcılıığı da burada mühüm rol oynayır. Azərbaıycanda bir çox müəssisədə isə hələ də keyfiyyət anlayışı sadəcə nəticəyə əsaslanan texniki ölçmələrlə məhdudlaşır. Bunlar artıq dövrün tələblərinə cavab vermir.

Qabaqlayan standartlaşdırma dedikdə yalnız əvvelədən müayyən olunmuş meyarlara riayət etmək yox, eyni zamanda bu meyarların istehsal prosesinin hər mərhləsındə necə tətbiq ediləcəyini bilmək və tətbiq edə bilmək vacibdir.

Beynəlxalq təcrübədə qabaqlayan standartlaşdırma müxtəlif modellərlə tətbiq olunur. Aşağıdakı cədvəldə Almaniya, Cənubi Koreya və Azərbaıycanın yanaşmaları müqayisəli şəkildə təqdim olunmuşdur.

Cədvəl 1

Beynəlxalq təcrübələrin müqayisəsi cədvəli

Ölkə	Standartların tətbiqi	Yenilənmə mexanizmi	İnteqrasiya səviyyəsi
Almaniya	Normativl ə r istehsalla paralel işl ə nir	Texniki komit ə l ə r t ə r ə f ı nd ə n daimi yenil ə nir	Real istehsalatla sıx inteqrasiya
C ə nubi Koreya	Standartlar daxili idar ə t m ə il ə birl ə şdirilib	D ö v l et d ə st ə y ı il ə tez-tez yenil ə nir	B ü t ü n istehsal m ə r h l ə l ə r ı nd ə t ə tbiq
Az ə rba ı ycan	M ö v ç ud s ə n ə dl ə r ə formal yanaşma	Ə ks ə r hallarda k ö hn ə lm ı ş s ə n ə dl ə r	Aşağı s ə viyy ə d ə inteqrasiya

Mənbə: Schmitt R., Pfeifer T., & Mertens A. (2019) materialları əsasında müallif tərəfındən tərıtıb edilmişdir.

Məhsulun keyfiyyətinin idarə olunmasında qabaqlayan və kompleks standartlaşdırma yanaşmalarının müxtəlif ölkələrdə necə tətbiq edildiyini müqayisəli şəkildə təhlil etmək Azərbaıycanda tətbiq edilə biləcək modellərin daha düzgün müayyənləşdirilməsınə imkan verir. Bu baxımdan, Almaniya və Cənubi Koreya nümünələri xüsusi diqqətə layiqdir.

Almaniya təcrübəsındə normativ sənədlər real istehsalatla sıx inteqrasiya olunur. Texniki komitələr sənədləri yalnız masa arxasında hazırlamır, onların tərıtıbatı zamanı sənaye müəssisələrinin real problemləri və ehtiyacları nəzərə alınır. Bu da sənədlərin yalnız nəzəri yox, eyni zamanda tətbiq olunan və istehsalat prosesındə yaşadılan standartlara çevrilməsini təmin edir. Beləliklə, normativlər istehsalla paralel işləyir və texnoloji dəyışikliklərə çevik şəkildə uyğunlaşır (Schmitt R. et al., 2019).

Cənubi Koreyada isə standartlaşdırma sadəcə texniki sənəd anlayışı ilə məhdudlaşmır. Məncə, bu ölkədə tətbiq edilən modelin güclü tərəfı odur ki, dövlet tərəfındən idarə olunan mexanizmlər vasitəsilə standartlar müəssisələrin daxili idarətmə sistemlerınə inteqrasiya olunur. Belə yanaşma məhsulun yalnız son yoxlaması ilə kifayətlənmir, əksınə istehsalın bütün

mərhələlərində davamlı olaraq keyfiyyətin izlənməsinə şərait yaradır. Yenilənmə prosesi burada da aktivdir və dövlət dəstəyi ilə həyata keçirilir.

Müşahidələr göstərir ki, Azərbaycanda hələ də mövcud standartlara daha çox formal yanaşma mövcuddur. Əksər sənədlər istehsalat prosesində aktiv istifadə edilmir, yalnız yoxlama zamanı müraciət olunan sənəd xarakteri daşıyır. Bu yanaşma, normativ sənədlərlə istehsalat reallıqları arasında ciddi boşluq yaradır və keyfiyyətin sabit şəkildə təmin edilməsinə mane olur. Yenilənmə mexanizmləri zəif qurulub, standartlar çox vaxt köhnəlmiş sənədlərə əsaslanır və bu da istehsalat prosesinə inteqrasiya səviyyəsini aşağı salır.

Bütün bu müqayisəli yanaşmalar Azərbaycanın real nəticələr əldə etməsi üçün tək cəmiyyət sənədləri deyil, onların tətbiqi və inteqrasiya mexanizmlərini də təkmilləşdirməsini vacib edir. Bu təkmilləşdirmə isə beynəlxalq təcrübələrdən yararlanmaqla mümkün ola bilər.

Hazırda ölkədəki normativ baza çox hallarda köhnə sənədlərə əsaslanır. Bu sənədlər ya 1990-cı illərin əvvəllərində qəbul olunub, ya da postsovet məkanından tərcümə olunaraq istifadə edilir. Yeni texnoloji avadanlıqlar, dəyişən istehsal metodları və yeni məhsul kateqoriyaları isə bu standartlara uyğun gəlmir. Nəticə etibarilə, məncə müəssisələr bu sənədləri ya forma üçün saxlayır, ya da tamamilə başqa mexanizmlərlə işləməyə çalışır. Bu isə məhsulun nə texniki sənədlə, nə də faktiki keyfiyyətlə əlaqəsinin itirilməsinə gətirib çıxarır.

Beynəlxalq təcrübəyə nəzər saldıqda bu məsələnin daha fərqli yanaşmalarla həll olunduğu görünür. Almaniyada hər yeni texnologiyanın istehsalatı daxil edilməsi eyni zamanda normativ bazanın da dəyişməsinə səbəb olur. Sənədin sadəcə formal yox, canlı bir strukturun tərkib hissəsinə çevrilməsi baxımından çox əhəmiyyətlidir. Müvafiq texniki komitələr sənədi hazırlayarkən eyni sahədə çalışan şirkətlərin təcrübəsinə, problemlərinə və yeniliklərinə istinad edirlər. Bu isə sənədin həm real, həm də tətbiq edilən olmasını təmin edir.

Koreyada isə standartların yazılması ilə tətbiqi arasında boşluq yoxdur. Müəssisələr bu sənədləri yalnız nəzarət orqanlarına təqdim etməzlər, eyni zamanda öz daxili idarəetmə sistemində inteqrasiya edirlər. Məncə, bu metod həm istehsalatın effektivliyini artırır, həm də keyfiyyəti sabitləşdirir. Azərbaycanda bu yanaşmalar tətbiq edilməsə də, texniki baza buna imkan verir. Problem daha çox təşkilati və hüquqi mexanizmlərin uyğunlaşdırılmamasındadır.

Regionlarda fəaliyyət göstərən kiçik və orta müəssisələrin vəziyyəti isə daha mürəkkəbdir. Müşahidələr göstərir ki, bu müəssisələr normativ sənədlərin məzmununu tam anlamır, ya da onu tətbiq edəcək texniki heyətə malik deyillər. Həmçinin, standartların dili və terminologiyası çox hallarda mürəkkəbdir və bu da onların gündəlik istehsalda istifadəsini çətinləşdirir. Əgər bu sənədlər daha əlçatan və sadə dillə təqdim olunsaydı, müəssisələr də onları sadəcə yoxlama üçün deyil, istehsalat prosesinin tərkib hissəsi kimi qəbul edərlər.

Kompleks standartlaşdırma bu sahədə mühüm məsələdir. Tək cəmiyyət qablaşdırma və ya saxlama mərhələsində deyil, istehsalatın bütün mərhələlərində bir-biri ilə əlaqəli və uzlaşan standartlaşdırma yanaşması tətbiq olunmalıdır. Xammal seçimi, texnologiya, avadanlıq, işçi hazırlığı və nəzarət sistemi bir bütöv kimi işləməlidir. Əks halda, bu zəncirin bir halqası qırıldıqda məhsulun keyfiyyət göstəriciləri də qeyri-sabit olur (Seyidova M. & Zeynalov Ş., 2024).

Standartların tətbiq olunmamasının əsas səbəbi onların müəssisələrdə necə tətbiq ediləcəyinin qeyri-müəyyən qalmasıdır. Sənədlər olsa belə, onların tətbiqi üçün cavabdehlik daşıyan strukturların olmaması və resurs çatışmazlığı standartlaşdırmanı sənədləşmə mərhələsində saxlayır. Fikrimizcə, təlimlər, məsləhət dəstəyi və rəqəmsal resurslar bu məsələnin həllində əsas rol oynaya bilər.

Beynəlxalq sertifikatlaşdırma imkanları da bu kontekstdə önəm daşıyır. Azərbaycanın bir çox məhsulu keyfiyyət baxımından ixraca hazır olsa da, sənədləşmə və nəzarət sahəsindəki çatışmazlıqlar bu imkanları məhdudlaşdırır. Qabaqlayıcı standartlaşdırma bu problemi aradan qaldıra bilər, çünki bu metodla məhsulun bütün istehsal mərhələsi sistemli şəkildə izlənilir və sənədləşdirilir. Beləliklə, daxili və beynəlxalq bazarda etibarlılıq artır (Əliyev N., 2020).

Eyni zamanda bu yanaşmanın hüquqi bazası da dərinləşdirilməlidir. Mövcud qanunvericilik baxımından imkanlar olsa da, bu imkanlar real sistemlərə inteqrasiya

olunmadıqda yalnız kağız üzərində qalır. Dövlət tərəfindən strateji sənədlər hazırlanır, lakin onların tətbiqi ilə bağlı konkret mexanizmlər və cavabdehlik mexanizmləri zəifdir. Əgər bu sahədə koordinasiya və tətbiqetmə gücləndirilərsə, real nəticələr qısa zamanda öz bəhrəsini verər.

Azərbaycanda məhsul keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün müxtəlif təşəbbüslər olsa da, onların sistemli şəkildə həyata keçirilməsi üçün qabaqlayan və kompleks standartlaşdırma yanaşmasının tətbiqi vacibdir. Bu, sadəcə texniki məsələ deyil, həm də idarəetmə və təşkilati baxımdan sistem yanaşması tələb edir. Standartlar sənəd olaraq yox, istehsalatda yaşayan və tətbiq olunan mexanizmə çevrilməlidir. Belə yanaşma ilə müəssisələr yalnız yerli bazarda deyil, beynəlxalq səviyyədə də rəqabətə davamlı məhsullar təqdim edə bilər. Bu isə, mənəcə, davamlı inkişafın əsas sütunlarından birinə çevrilə bilər.

Digər tərəfdən, məhsulun keyfiyyətinin təhlilində yalnız standartların tətbiqi kifayət etmir. Fikrimizcə, bu standartların effektiv işləməsi üçün onları ölçə biləcək etibarlı və kalibrlənmiş metrologiya sisteminin olması zəruridir. Çünki keyfiyyət dedikdə çox vaxt nəzərdə tutulan texniki göstəricilər – ölçü, həcm, təzyiq, temperatur və s. – yalnız dəqiq və düzgün ölçmə alətləri ilə izlənilə bilər. Əgər bu prosesdə istifadə olunan ölçü vasitələri düzgün kalibrlənməyibsə, nəticə nə qədər standartlara uyğun olsa da, etibarsız qalacaq.

Hazırda bir çox müəssisədə daxili metrologiya strukturunun olmaması, ölçü vasitələrinin vaxtında yoxlanılmaması və ölçü nəticələrinin sənədləşdirilməməsi ciddi keyfiyyət boşluqları yaradır. Təhlillər göstərir ki, bu çatışmazlıq yalnız texniki deyil, həm də idarəetmə zəifliyi və təşkilati natamamlıqla bağlıdır. Məhsulun keyfiyyətinin stabilliyini təmin etmək üçün metrologiya sahəsində də sistemli yanaşma tətbiq olunmalı, ölçmələrin idarə edilməsi və uyğunluğun monitorinqi müəssisənin idarəetmə strukturuna daxil edilməlidir.

Azərbaycanda məhsul keyfiyyəti ilə bağlı problemlərin səbəblərinə baxanda normativ sənədlərin aktuallığını itirməsi ən çox rast gəlinən hallardandır. Bir çox texniki rəqlamentlər, dövlət standartları və metodiki göstərişlər ya 20-30 il əvvəl yazılıb, ya da başqa ölkələrdən olduğu kimi götürülüb. Bu sənədlərin bugünkü texnoloji inkişaf, bazar tələbləri və istehlakçı gözləntiləri ilə uyğun gəlməməsi isə həm istehsalçını, həm də nəzarət orqanlarını çətin vəziyyətdə qoyur.

Bəzi sənədlər formal olaraq qüvvədə olsa da, müəssisələr onları tətbiq etmir. Çünki praktiki baxımdan bu standartların tətbiqi ya qeyri-mümkündür, ya da məhsulun real xüsusiyyətlərinə uyğun gəlmir. Belə olduqda ya sənəd forma üçün göstərilir, ya da müəssisə öz daxili qaydalarını formalaşdırır. Amma bu qaydaların da hüquqi qüvvəsi olmadığına görə, nəzarət zamanı problem yarana bilər. Normativ bazanın təkmilləşdirilməsi dedikdə isə sadəcə sənədlərin adını dəyişmək yox, onların məzmununun real istehsal prosesi ilə uyğunlaşdırılması başa düşülməlidir.

İstehsal prosesində müasir texnologiyaların tətbiqi ilə birgə həmin texnologiyalara uyğun normativlərin də olması vacibdir. Əgər bu uyğunluq yoxdursa, müəssisə texnoloji baxımdan irəli getsə belə, sənəd əsasında dəyərləndirmə zamanı çətinlik yaranacaq. Beynəlxalq təcrübədə normativ baza hər texnoloji yeniliklə birgə yenilənir. Məsələn, Almaniyada sənəd hazırlayan texniki komitələr real istehsalat müəssisələri ilə sıx işləyir, onların problemlərini sənədlərə daxil edirlər. Bu təcrübənin Azərbaycanda tətbiqi üçün isə institutlarla müəssisələr arasında əlaqələrin möhkəmləndirilməsi lazımdır (Schmitt R. et al., 2019).

NƏTİCƏ

Azərbaycanda məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsi sahəsində aparılan araşdırmalar, müqayisəli təhlillər və beynəlxalq təcrübələr göstərir ki, bu istiqamətdə davamlı və nəticəyönümlü irəliləyiş əldə etmək üçün qabaqlayan və kompleks standartlaşdırma metodlarının tətbiqi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Tədqiqatlar göstərir ki, hazırkı normativ-texniki sənədlər və normativ - hüquqi aktlar bir çox hallarda istehsalatın real tələblərinə uyğun gəlmir və müasir texnologiyaları nəzərə almır. Bu uyğunsuzluq məhsul keyfiyyətinin sabitliyinin təminində ciddi problemlərə səbəb olur və sistemli idarəetmənin zəruriliyini önə çıxarır.

Qabaqlayan standartlaşdırma məhsulun keyfiyyətinə yalnız nəticə mərhələsində deyil, bütün istehsal prosesləri boyunca planlı və ardıcıl nəzarəti təmin edir. Belə yanaşma risklərin

əvvəlcədən müəyyənləşdirilməsinə, xərclərin azalmasına və məhsulun keyfiyyətində ümumi sabitliyin formalaşmasına şərait yaradır. Belə ki, Almaniya və Cənubi Koreya kimi ölkələrin müsbət təcrübələri Azərbaycanda da tətbiq edilə bilər, lakin bu, yalnız normativ sənədlərin, hüquqi əsasların və institusional strukturların uyğunlaşdırılması ilə mümkündür.

Kompleks standartlaşdırma işi istehsal zəncirinin bütün mərhələlərində – xammaldan son istehlakçıya qədər – normativ uyğunluğun qorunmasını tələb edir. Bu prosesin uğurla tətbiqi üçün xüsusilə regionlardakı kiçik və orta müəssisələrə yönəlik metodiki dəstək, aydın izahlı sənədlər və praktiki təlim alətləri hazırlanmalıdır. Standartlar yalnız sənədləşmə forması kimi qaldıqda deyil, gündəlik əməliyyatlara inteqrasiya olunduqda real keyfiyyət nəticələri yarana bilər.

Eyni zamanda, məhsul keyfiyyəti yalnız texniki parametr kimi deyil, həm də idarəetmə, sosial və institusional aspektlərin birgə təsiri ilə formalaşan çoxşaxəli anlayış kimi qiymətləndirilməlidir. Bu yanaşmanın sistemli şəkildə tətbiqi müəssisələrin həm yerli, həm də beynəlxalq bazarlarda rəqabətqabiliyyətini artıracaq və Azərbaycanın qeyri-neft sektorunda ixrac potensialını genişləndirəcək.

Beləliklə, Azərbaycanda qabaqlayan və kompleks standartlaşdırmanın tətbiqi üçün hüquqi və texniki baza olsa da, bu imkanların reallığa çevrilməsi üçün koordinasiyalı yanaşma, funksional tətbiq mexanizmləri və effektiv monitorinq sistemləri zəruridir. Dövlətin bu sahədə yalnız tənzimləyici yox, həm də dəstəkləyici və təşviqedici faktor kimi çıxış etməsi, keyfiyyətin sistemli şəkildə yüksəldilməsinə və Azərbaycanda istehsal olunan məhsulların global bazarlarda yerini möhkəmlənməsinə mühüm töhfə verəcəkdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Bayramov D.A. (2015). Ərzaq təhlükəsizliyi və iqtisadi inkişaf. UNEC Elmi Bülleten, (1), 112–119.
2. Bayramov R. (2015). Keyfiyyətə nəzarət və standartlaşdırma sistemləri. Bakı: Azərbaycan Texniki Universiteti Nəşriyyatı. 186 s.
3. Bayramov R. (2015). Standartlaşdırma və sertifikatlaşdırma sistemləri. Bakı: Elm və Təhsil. 198 s.
4. Əliyev C. (2020). Məhsul keyfiyyəti və istehlakçı hüquqları. İqtisadi Forum, 2(3), 58–64.
5. Əliyev N. (2020). Keyfiyyət menecmentində institusional problemlər və normativ yanaşmalar. İqtisadiyyat və Biznes, 4(38), 45–52.
6. Məmmədov V. (2022). İstehsal müəssisələrində keyfiyyətin idarə olunması məsələləri. Regionların İnkişafı, 2(19), 58–66.
7. Məmmədov V. (2022). Standartlaşdırmanın tədrisi və tətbiqi: Kiçik müəssisələrin yanaşmaları. Regionların İnkişafı, 2(19), 67–75.
8. Məmmədov X.B. (2022). Azad olunmuş ərazilərdə ekocoğrafi vəziyyət və ərzaq qıtlığı ilə bağlı risklər. Bakı: Elm və Təhsil Nazirliyi. 92 s.
9. OECD. (2021). Quality Infrastructure in Emerging Economies: Lessons from International Practices. Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264307571-en>
10. Qarayev M.Ş. və Orucov İ.İ. (2023). Qlobal təhlükəsizlik və strateji ərzaq təminatı: Azərbaycanın mövqeyi. ATU Elmi Əsərlər, (2), 76–88.
11. Qarayev R. və Orucov T. (2023). Azərbaycanda normativ sənədlərin tətbiq problemləri. Texnologiya və Standartlar, 1(12), 29–35.
12. Qarayev R. və Orucov T. (2023). Normativ-hüquqi bazanın tətbiqində əsas çətinliklər: Azərbaycan istehsalat sektoru nümunəsində. Texnologiya və Standartlar, 1(12), 36–43.
13. Schmitt R., Pfeifer T. və Mertens A. (2019). Quality Management: Strategies and Techniques. Berlin: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-662-58426-3>
14. Seyidova L. və Zeynalov A. (2024). Kompleks yanaşmalarla məhsul keyfiyyəti məsələləri. Menecment və İqtisadi İnkişaf, 1(2), 17–25.

15. Seyidova M. və Zeynalov Ş. (2024). Beynəlxalq münasibətlərdə ərzaq təminatı və təhlükəsizlik. Elmi Əsərlər, (1), 23–31.

S.M.Ismayilova
master student, Azerbaijan State University of Economics

**The importance of advanced and complex standardization methods applied
in improving the quality of industrial products produced in the republic**

Abstract

Improving product quality in Azerbaijan has been a subject of ongoing discussion within the industrial sector for many years. A key challenge in this area lies in the fact that many technical regulations are no longer aligned with the realities of modern production. Existing documents are largely based on outdated approaches and fail to address rapidly evolving technologies and market demands. In such conditions, ensuring product quality through random or occasional inspections is no longer sufficient. Instead, quality must be systematically planned across all stages of production - a goal that can only be achieved through a proactive and comprehensive approach.

When viewed through the lens of international practice, it becomes evident that proactive standardization contributes to quality stability and competitive advantage. In this regard, the regular updating of regulations in Germany in line with technological developments, and the integration of standards into internal management systems in South Korea, serve as notable examples. In the context of Azerbaijan, these practices may be adapted, but this requires a fundamental shift in how documentation is approached. Regulatory frameworks must be aligned with actual production capacities and the national legal environment in order to produce tangible outcomes.

Observations in the field indicate that while there is potential for renewing the standardization system, this potential remains underutilized due to the absence of a clear strategic framework and sufficient intersectoral coordination. Addressing product quality cannot be reduced to a purely technical matter; rather, it calls for a systems-based perspective that incorporates managerial, organizational, and social mechanisms. Therefore, the issue should not be viewed as a challenge limited to one sector but as an integral component of the country's broader development model.

Keywords: *product quality, proactive standardization, comprehensive standardization, international experience, regulatory framework.*